

Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ТЕРМООБРОБКИ ПОРИСТОГО ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ В ВИХРОВОМУ АПАРАТІ ЗА МЕХАНІЧНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ

Вступ. Область застосування теплоізоляційних матеріалів безпосередньо залежить від теплофізичних і механічних властивостей самого матеріалу, які також пов'язані між собою. Механічні властивості визначають поведінку матеріалу при деформації і руйнуванні від дії зовнішніх навантажень і при температурній нарузі.

Постановка задачі. Для виявлення впливу характеристик термічних режимів обробки на механічні властивості оброблюваного матеріалу поставлено задачу отримати математичну модель процесу термічної обробки пористого матеріалу [1-3]. В якості показників процесу, що характеризують поведінку матеріалу при деформації і руйнуванні від дії зовнішніх навантажень, взяті модуль пружності Y_1 і міцність матеріалу Y_2 . В якості факторів, що характеризують термічний режим обробки, обрано температуру термічного процесу X_1 , час термічного впливу X_2 , вологість матеріалу X_3 і пористість матеріалу X_4 .

Для визначення механічних властивостей при статичних випробуваннях найчастіше використовують дані, отримані при випробуванні на розтяг [4]. Випробування на розтяг проводиться на спеціальних машинах, які записують діаграму залежності подовження зразка Δl (мм) від діючої сили завантаження P , тобто $\Delta l = f(P)$. На основі діаграм розтягування будують діаграму «залежність відносного подовження δ (%) від напруження σ ».

Результати роботи. Дані, отримані в ході експерименту, наведено в табл.1 і 2. Для побудови моделей використовувався ортогональний центральний композиційний план другого порядку з ядром 2^4 [5].

Таблиця 1 – Рівні варіювання

X	-1,414	-1	0	+1	+1,414	Δ
X_1	20	100	300	500	580	200
X_2	0,2	1	3	5	5,8	2
X_3	24	30	45	60	66	15
X_4	56	60	70	80	84	10

Після проведених розрахунків за алгоритмом методу були отримані наступні квадратичні моделі залежностей Y_1 і Y_2 від досліджуваних факторів X_k , $k=1, \dots, 4$:

$$Y_1 = 0,376 - 0,053X_1 - 0,064X_2 + 0,005X_3 + 0,0009X_4 - 0,020X_1^2 - 0,025X_2^2 + 0,042X_3^2 - 0,003X_4^2 - 0,043X_1X_2 + 0,005X_3X_4, \quad (1)$$

$$Y_2 = 0,05 - 0,0058X_1 - 0,0089X_2 + 0,0008X_3 + 0,0006X_4 - 0,0046X_1^2 - 0,005X_2^2 + 0,004X_3^2 - 0,0038X_4^2 - 0,0003X_1X_2 - 0,0015X_1X_3 + 0,0003X_1X_4 - 0,0004X_2X_3 + 0,0009X_2X_4 + 0,004X_3X_4, \quad (2)$$

де X_1, X_2, X_3, X_4 – кодовані значення факторів [5].

Для перевірки залежності впливу факторів і їх взаємодії на показники, а також адекватності, оцінена дисперсія помилок спостережень S_1^2 і S_2^2 , відповідно для Y_1 і Y_2 . Для цього кожного показника в «нульовій» точці $X_1 = X_2 = X_3 = X_4 = 0$ проведено чотири повторних досліди. Їх результати для значень Y_1 : 0,300; 0,358; 0,347; 0,319, для значень Y_2 : 0,023; 0,034; 0,024; 0,026.

Таблиця 2 – Отримані значення модулю пружності та міцності

№	X_1	X_2	X_3	X_4	Y_1	Y_2
1	+	+	+	+	0,181	0,020
2	-	+	+	+	0,362	0,031
3	+	-	+	+	0,395	0,038
4	-	-	+	+	0,519	0,076
5	+	+	-	+	0,154	0,023
6	-	+	-	+	0,416	0,035
7	+	-	-	+	0,433	0,041
8	-	-	-	+	0,429	0,039
9	+	+	+	-	0,159	0,018
10	-	+	+	-	0,428	0,044
11	+	-	+	-	0,444	0,048
12	-	-	+	-	0,433	0,046
13	+	+	-	-	0,190	0,025
14	-	+	-	-	0,388	0,039
15	+	-	-	-	0,419	0,053
16	-	-	-	-	0,530	0,078
17	-1,414	0	0	0	0,321	0,047
18	+1,414	0	0	0	0,375	0,051
19	0	-1,414	0	0	0,322	0,046
20	0	+1,414	0	0	0,353	0,050
21	0	0	-1,414	0	0,421	0,056
22	0	0	+1,414	0	0,519	0,076
23	0	0	0	-1,414	0,283	0,038
24	0	0	0	+1,414	0,480	0,063
25	0	0	0	0	0,331	0,027

X_1 – температура процесу ($T_{-1}=100^{\circ}\text{C}$; $T_0=300^{\circ}\text{C}$; $T_{+1}=500^{\circ}\text{C}$);

X_2 – час термічного впливу ($t_{-1}=1\text{c}$; $t_0=3\text{c}$; $t_{+1}=5\text{c}$);

X_3 – вологість матеріалу ($\varphi_{-1}=30\%$; $\varphi_0=45\%$; $\varphi_{+1}=60\%$);

X_4 – пористість матеріалу ($\phi_1=60\%$; $\phi_2=70\%$; $\phi_3=80\%$);

Y_1 – модуль пружності, МПа;

Y_2 – міцність, МПа.

У результаті розрахунку за формулою оцінки дисперсії помилки спостереження:

$$S^2 = \frac{1}{3} \sum_{i=1}^4 (Y_i - \bar{Y})^2, \quad (3)$$

де Y_i – спостережуване значення показника Y в i -му повторному дослідженні, а $\bar{Y}$ – середнє значення Y у «нульовій» точці.

У результаті розрахунків оцінки дисперсії помилки спостереження отримані наступні результати: $S_1^2 = 0,0007$ і $S_2^2 = 0,0000025$.

«Пороги значущості» для оцінок коефіцієнтів, що характеризують силу впливу факторів і їх ефектів взаємодії, знаходилися як $h_i \cdot S$, де S – середньоквадратичне відхи-

лення помилки спостереження, $h_i = t_{kp}(\alpha; \varphi) \cdot \sqrt{c_i}$, $t_{kp}(\alpha; \varphi)$ – критичне значення розподілу Стьюдента для рівня значущості α і числа ступенів свободи φ . У проведених дослідженнях $\varphi=3$, $c_1 = 0,05$ для x_i , $c_2 = 0,125$ для x_i^2 , $c_3 = 0,0625$ для $x_i \cdot x_j$, $i, j = 1, \dots, 4$ [5].

У результаті розрахунків за наведеною вище формулою «пороги значущості» для оцінок коефіцієнтів склали для рівня значущості $\alpha = 0,05$, для показника Y_1 0,021; 0,033; 0,023, для показника Y_2 0,004; 0,0056; 0,004. Для рівня значимості $\alpha = 0,1$ для Y_1 0,014; 0,020; 0,015; для Y_2 0,003; 0,0042; 0,003.

Виключивши з моделей чинники і їх взаємодії, величина коефіцієнтів яких за модулем менше зазначених «порогів значущості», для рівня значущості $\alpha = 0,1$ отримано наступні залежності:

$$\hat{Y}_1 = 0,374 - 0,053X_1 - 0,064X_2 - 0,020X_1^2 + 0,025X_2^2 + 0,042X_3^2 - 0,043X_1X_2, \quad (4)$$

$$\hat{Y}_2 = 0,05 - 0,0058 X_1 + 0,0089 X_2 + 0,0046 X_1^2 + 0,0051 X_2^2 + 0,0041 X_3 X_4. \quad (5)$$

Треба відзначити, що вплив на $Y_1 - X_1, X_2, X_3^2, X_1 \cdot X_2$ значимий з ймовірністю 0,95, а вплив X_1^2 і X_2^2 з ймовірністю 0,90. Аналогічно, вплив на $Y_2 - X_1, X_2, X_3 \cdot X_4$ значимий з ймовірністю 0,95, а X_1^2 й X_2^2 з ймовірністю 0,9.

Перевірка адекватності отриманих моделей проводилася за критерієм Фішера. Розрахункове значення F статистики знаходилося за формулою:

$$F_P = \frac{S_{OCT}^2}{S^2}, \quad (6)$$

Для отриманих моделей залишкова дисперсія знаходилася як:

$$S_{ЗАЛИШ}^2 = \frac{1}{n-m} \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2, \quad (7)$$

де $n = 25$ – кількість дослідів; m – кількість коефіцієнтів в моделі.

В результаті для Y_1 : $S_{ЗАЛИШ1}^2 = 0,0053$ і $F_{P1} = 7,56$; для Y_2 : $S_{ЗАЛИШ2}^2 = 0,00002$ і $F_{P2} = 8,00$. Табличні значення F -статистики для рівня значущості $\alpha=0,05$ для Y_1 $F_{ТАБЛ} = F(0,05;18;3) = 8,675$, для Y_2 $F_{ТАБЛ} = F(0,05;19;3) = 8,667$. Так як F_P для обох моделей менше $F_{ТАБЛ}$, то обидві моделі адекватні з надійністю 0,95 дійсної залежності та можуть бути використані для технологічного аналізу процесу і прогнозу значень показників Y_1 і Y_2 .

Так як регресійні залежності для модуля пружності Y_1 і міцності Y_2 вийшли адекватними експериментальними даними, цей факт дозволив використовувати їх для управління процесом термічної обробки. В якості опції ланцюга була взята міцність Y_2 , а модуль пружності Y_1 включений в обмеження. В результаті отримана наступна оптимізаційна модель процесу термічної обробки:

$$\max Y_2 = 0,05 - 0,0058X_1 - 0,0089X_2 - 0,0046X_1^2 - 0,0051X_2^2 + 0,0041X_3X_4, \quad (8)$$

$$Y_1 = 0,374 - 0,053X_1 - 0,064X_2 - 0,020X_1^2 - 0,025X_2^2 + 0,042X_3^2 - 0,043X_1 \cdot X_2 \leq 0,45. \quad (9)$$

Для визначення оптимального режиму термічної обробки за температурою та часом складалася функція Лагранжа:

$$L = Y_2 + \lambda(Y_1 + X_3 - 0,45). \quad (10)$$

Для визначення оптимальних значень $X_i, i = 1, \dots, 5$ отримана система рівнянь:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{\partial L}{\partial X_1} = -0,0058 - 0,0092X_1 + \lambda(-0,53 - 0,4X_1 - 0,43X_2) = 0 \\ \frac{\partial L}{\partial X_2} = -0,0089 - 0,0102X_2 + \lambda(-0,64 - 0,5X_2 - 0,43X_1) = 0 \\ \frac{\partial L}{\partial X_3} = 0,0041X_4 + 0,84 \cdot \lambda \cdot X_3 = 0 \\ \frac{\partial L}{\partial X_4} = 0,0041X_3 = 0 \\ \frac{\partial L}{\partial X_5} = \lambda = 0 \\ \frac{\partial L}{\partial \lambda} = 0,374 - 0,053X_1 - 0,064X_2 - 0,02X_1^2 - 0,025X_2^2 + \\ + 0,042X_3^2 - 0,043X_1 \cdot X_2 + X_5 - 0,45 = 0 \end{array} \right. \quad (11)$$

У результаті розв'язання даної системи рівнянь отримана стаціонарна точка функції Лагранжа в кодованих значеннях змінних X_i : $X_1 = -0,63$; $X_2 = -0,87$; $X_3 = 0$; $X_4 = 0$; $X_5 = 0,076$; $\lambda = 0$; в натуральних величинах: $X_1 = 174^\circ$, $X_2 = 1,3$ сек., $X_3 = 45\%$, $X_4 = 70\%$. Точковий прогноз показників за отриманими моделям для даного термічного режиму обробки пористого матеріалу склав: значення модуля пружності дорівнює $0,413$, значення міцності матеріалу на стискання дорівнює $0,056$.

Висновки. За результатами проведеного дослідження основним фактором, що визначає міцність теплоізоляційного пористого матеріалу, є тривалість термічної дії. Очевидно, що саме цей фактор визначає інтенсивність тепломасообмінних процесів у початковому матеріалі, яка взаємопов'язана з основним технологічним показником - температурою зовнішнього теплоносія. Таким чином, використовуючи отримані дані, можна прогнозувати механічні властивості пористого матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чураев Н.В. Физикохимия процессов массопереноса в пористых телах. М.: Химия, 1990. 272 с.
2. Пат. 25862 Україна. МПК С 04 В 14/00. Сировинна суміш для пористого теплоізоляційного матеріалу / Соколовська І.Є., Кошлак Г.В., Павленко А.М., заявник і власник Дніпродз. держ. техн. ун-т. № 200703899; заявл. 10.04.2007; опубл. 27.08.2007, Бюл. №13, 2007 р.
3. Соколовська І.Є. Чумак К.В. Оптимізація процесу виробництва пористого теплоізоляційного матеріалу в вихровому апараті. *Збірник наукових праць Дніпровського державного технічного університету (технічні науки)*. Кам'янське: ДДТУ. 2020. Випуск 1 (36). С. 93-98.
4. Мозберг Р.К. Материаловедение. М.: Высш. шк., 1991. 448 с.
5. Хартман К. и др. Планирование эксперимента в исследовании технологических процессов. М.: Мир, 1977. 552 с.

Надійшла до редколегії 13.10.2020.